

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/tarnoczai-geza-150-eve-tortent-07-03-13/>

Tarnóczai Géza

150 éve történt

A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

1866 januárjának végén a császári pár – a bécsi udvari párt nem kis bosszúságára – több hétre Magyarországra utazott. Erzsébet 1857 óta a január 29-ei bevonulás alkalmával látta viszont először a magyar fővárost. Az eseményről a *Fővárosi Lapok* a következőképpen tudósít: „A főváros már kora reggel ünnepi fénybe öltözött, s a nép hullámmása jó eleve hirdeté, hogy e nap egy várva várt öröm teljesülését hozza magával. Három negyed tizre a Gellért ágyui jelenték, hogy az Uralkodó pár átlépte az ország határát, s e perctől fogva egyre növekvő elevenség mutatkozott mindenfelé. Maga az idő is illőnek találta osztani a népség jó kedvét, s noha reggel még sűrű ködfátyol borított eget és földet, délfelé a nap egyszerre csak kimosolyodott, s azontúl derült idő kedvezett az egész ünnepélyességnek. A bevonulási vonal már egy óraker el volt lépve tömérdek sokasággal. A házak mindenfelé zászlókkal, cimerek, szőnyegek, képek halmazával voltak elborítva. A színek tarkaságát a bajor kék-fehér sűrűn előforduló változatai emelték. Néhol egész fehér redőzet látszott, kék szalagokkal, melyek az Uralkodónét gyöngéden kívánták emlékeztetni szülőhőjére. [...] Három negyed háromra lehetett, midőn a vonat a pompásan díszített indóházba ért. Zaj és lelkesedés vegyült a mozdony robajához. E helyiség fénye meglepő volt. Többi közt a kimenetnél egy pompás baldachin tűnt mindenki szemébe. Egy oldalon a nők álltak, másikon a férfiak, a küldöttségek. Deák Ferenc is jelen volt. [...] A két város polgármesterei lelkes szavakban üdvözlék ő Felségeiket, s volt egy hely, melynél a szívélyesség meleg őszinte szavai anyira meghaták a Császárnét, hogy könyök szöktek szemébe. Császár ő Felsége szívélyes hangon viszonzá ez üdvözlést, s kifejezte örömét a fogadás fölött; s megindult a menet, melyet legalább is százezer ember várt az indóháztól a budai várakig. [...] E csapat után tűnt föl a hat sárga ló által vont aranyos udvari kocsi, melyben jobbról a Császár, balról a Császárné ő Felsége ült, cobolylyal prémezett fekete bársony téli magyar öltönyben, s egyszerű kis fekete magyar kalapban (toll vagy virág nélkül). Minden nő és férfi el volt bájolva ez egyszerű és mégis oly kitűnő izlés által, de még inkább e fiatal arc és alak kellemétől, midőn oly nyájasan hajlongott a kocsijukat sűrűn körül folyó nép örömradására. [...] Utánuk a kocsik hosszú sora haladt. Bennök az udvarhölgyek: Königsberg, Hunyady grófnők és Turn-Taxis hercegnő, magasrangu katona tisztek, Majláth főkancellár, sok kitűnőség és udvari tiszt. A bevonulási vonal fénypontja a lánchíd-tér volt, hol az innenső parton álló néptömeg éljéne összezajlott azokéval, kik a várhegy oldalát teljesen elboríták. [...] A világítás hét óraker kezdődött, s még fényesebb volt, mint a decemberi. Átalában mindenben látszik, hogy az öröm fokozva van azon szerencse által, hogy a várva várt legmagasabb Urnőt is fővárosunk falai közt üdvözölhetjük.”¹

Ugyanezen nevezetes napról számol be cikkében Vadnai Károly is a *Hazánk s a Külföld* aktuális számában, de az ő írása mindenekelőtt a fiatal császárné dicséretét zengi: „[...] Mióta mult hétfőn az ünnepélyes bevonulás megtörtént, alig beszélnek valahol egyébről, mint a Fejedelemtől, kinek finom szép alakja, nőies arca és egész egyszerű modora mindenkit elbájolt. A világ ahhoz van szokva, hogy a rajzón és ecset rendesen hizelegni

Tarnóczai Géza: 150 éve történt. A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

szoktak, kivált a föld nagyjainak; méltán meg lehetett tehát mindenki lepetve, midőn a magas Urnőt sokkal szebbnek és kedvesebbnek találták, mint az arcképek után képzelheték. Ez arcon a jóságnak, kellemnek, gyöngédségnek oly egyszerű és rögtön megnyerő kifejezése ül, mely mindenfelé szeretetet ébreszt. A nagy pompában, mely a bevonulási hosszú utvonalt a legtarkább színekkel, lobogók, cimerek, szőnyegek, redőzetek és képek halmazával önté el, a délceg lovagok, aranyos hintók közepette, Császár Ő Felsége baloldalán mindenki egy fényűzéstől vakítva ragyogó tüneményt várt, s ime egy minden feltünőbb pipere nélküli, egyszerű öltözékű jelenség köszöntgeté hajlongva a sok ezer meg ezer ajk zajos hódolatát. Alig volt egyéb fény rajta, mint ifjui szépségének bája s szivélyességének varázsa, mintha maga is érezné, hogy semmi egyébre nincs szüksége. Midőn meglátták nyusztal prémezett fekete bársony Kazinczy-attilájában, s fején egy egészen fekete kis magyar kalappal, sok száz meg száz agy ítélte el egyszerre azt a mételyes fényűzést, mely a divatos felöltöket mindenféle drága cifraságokkal árasztja el, s a női fejeket tarka virágok és madártollak kiállításává teszi. Az egyszerű és igaz izlés diadala volt ez, s mellé a magyar női öltözet szépsége mellet oly bizonyíték, mely valószínűleg nem marad hatás nélkül. [...] Nincs szebb győzelem, mint egyszerű megjelenés által ennyi sok sziv szeretetét nyerni meg. Külső megjelenés azonban – magában véve – sohasem bírna ily igaz és szivből jövő hódolatot idézni elő; a szépség és ifjuság kelleme sem gyakorolna mélyebb benyomást, minthogy megbámulják és dicsérik; de itt mindenki tudta, hogy a magyar öltözék és a nemzeti színekben mosolygó nagy díszbokréta, melyet az indóházi üdvözlésnél fehér ruhás leánykák nyujtottak át, nagyon méltó helyen pompáznak ott, hol az ajk is megtanulta és szépen beszél a haza nyelvét, s a sziv rokonszenvvel dobog a magyar érdekekért. [...] Nagyon természetes, hogy a nép örömét főképen az képezi, hogy a magyar nyelv meghonosult a királyi palotában, s ma már a költő egy szép sorát megtoldva, elmondhatjuk: "s a legelső magyar nő a Királyné." A hódolat és lovagiasság ama szép ünnepei, melyek most folyton folynak, e nemes fejedelmi hölgy szivét bizonyosan még erősebb kapcsokkal fűzik hazánkhoz, melynek bizalmát és ragaszkodását a szeretet útján találták meg újra. Hány elveszett év áldását és örömét fojták el azok, kik oly sokáig állottak akadályukul e virágokkal szegélyezett út előtt, melyen végre is – az idők tanulságai folytán – találkozniok kellett népnek és uralkodónak, kik arra hivatvák, hogy egymást támogassák és szeressék! A bevonulási nap örömét a nagy kivilágítás fénye zárta be. [...] Mindenki fájlalá, hogy az ut fátadalmi Császárné Ő Felségét meggátolták, hogy legmagasb férje oldalán megtekinthesse ez éji pompa részleteit. De a Dunapart, a lánchid-tér palotái, az uj rakpartok és a városház tornyának fénykoronája átviláglottak a budai királyi lak ablakaiba, száz meg százezer tündöklő lángban hirdetve a főváros örömét."²

A következő este, január 30-án az uralkodópár a Nemzeti Színház díszelőadásán jelent meg. Az eddig kevésbé jellemző kritika eszközével most meglehetősen erőteljes módon éltek a korabeli lapok, az előadás művészi minőségét bírálva. A *Fővárosi Lapok* eképpen tudósított az estéről: „Noha az előadás kezdete ezuttal fél nyolcra volt kitűzve, a nézőtér mégis már hét óra előtt egészen el volt lepve. Majdnem egy óra mult el, mig a függöny felgördült. Azonban könnyű volt várakozni most, midőn a nézőtér, kivált a páholysorok, oly látványt nyujtottak, minő csak igen ritkán fordul elő. Mindenütt érdekes szép arcok, festői menték, hajékek, csillogó legyezők, vakító tűzben játszó gyémántok, keleti gyöngyök, a pompa, izlés és előkelőség egész kiállítás. Sajátszerű zibongás volt hallható, mely a várakozásokkal rendesen együtt szokott járn. Majd minden percben száz meg száz tekintet fordult az üresen álló páholy felé, ha vajjon jönnek-e már? Három negyed nyolcra volt, midőn e páholy párkányára helyezett szinlapok meglebbenése az eddig szerte ágazott figyelmet mind ez egy helyre összpontosítá. A látcsövek mind fölemelkedtek, a zenészek – ezuttal választékos ruhákban – fölvették

Tarnóczai Géza: 150 éve történt. A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

hangszereiket, s egyszerre fölzajlott a zenekar üdvriadója és a közönség harsány éljene. A páholyban Császár Ő Felsége magyar huszárezredesi egyenruhában jelent meg. Császárné Ő Felsége pedig fehér selyem ruhát viselt, magyaros válldudorokkal s fekete bársony derékkal, melyek gyémántos kapcsolóktól csillogtak; a fehér ruha brüsseli csipkével volt diszítve, a nyakat fekete bársony szalag briliáns ékitvényvel övezé; fején egészen pártaszerű gyémántos hajdisz, s kezében fekete legyező. Mindketten állva és többször meghajolva fogadák el a közönség zajos hódolatát. [...] "Erzsébet", Erkel és a két Doppler dalműve, alkalmi műnek volt készítve azon időben, midőn Császárné Ő Felsége először látta hazánk fővárosát. Akkor minden új és fényes volt benne. [...] Azóta a diszitmények s jelmezek megkoptak, s az igazgatóság nem volt rajta, hogy e dalművet teljesen megújítva állítsák elő e ritka örömetén. Részünkről nagyon óhajtottuk, hogy Császárné Ő Felsége ne nagyon emlékezzék vissza az egy évtized előtti előadásra, mely sokkal pompásabb és művészebb volt, mint ez a mostani. [...] Mondanunk sem kell, hogy ily alkalommal a tapsolást tiltja az illedék. – A közönség hódolt ez illedéknek, de ezuttal nem is sok erejébe kerülhetett magát megtartóztatni. [...] Az első felvonásban egy pár népdali hangon és a tánc-zenén kívül alig van hely, mely a hallgatót megkapná. A második felvonás (ez az Erkelé) sokkal szebb, de a koldusok szánalomraméltó csoportozata, melylyel kezdődik, nem való ünnepi darabba. [...] Ő Felségeik e felvonás közepén fölkeltek és a közönség tisztelgéseit közt eltávoztak. [...] Az est minden fénye a nézőtéren volt, – a színpad nem nagyon növelte azt.”³

Az előadás nyújtotta látványt és művészi színvonalat bírálta a Hazánk s a Külföld is: „A színház előtt a kivilágított téren tömérdek ember állt, várva a megjelenő uralkodó párt, míg benn a földszinten sokan azt kérdezték: vajjon eljönnek-e? Most valóban semmi sem bizonyos, mert nincs megállapított program. Az Uralkodó azt mondá: "nincs szükség rá, miután Budapesten nem vendégek, hanem otthon vagyunk!". Oly nyilatkozat, mely sokkal többet ér, mint egy megállapított napirend. Nyolc óra felé künn örömríadás jelenté, hogy a Fölségek megérkeztek, kiket az egész közönség felállva s többször harsányan éljenezve üdvözölt. Állva hallgattuk végig a himnusz első versszakát is, melyet a csinosan diszített színpadon énekeltek. A nyitány alatt, mely ugy sem sok értékkel bír, a látcsövek mind az udvari páholyoknak voltak szögezve, hol Császár Ő Felsége huszárezredesi egyenruhában ült, a fejedelmi Asszony pedig csipkediszítésű fehér selyem ruhában, magyar dudoros ujjakkal, gyémántkapcsu fekete bársony derékkal, fején pártaszerű diadém, kezében fekete legyező, s előtte nagy bokréta fehér kaméliákból, melyek közt briliántok tündököltek. Másfél felvonást hallgattak meg, mely – fájdalom – igen izléstelenül s avult jelmezek és diszitményekkel volt kiállítva. Ha már a szívek és elmékre nem birnak hatni, legalább a szemeknek nyujthattak volna egy kis – meglepetést. De hagyjuk el! Nagyon roszul esik rá gondolni, hogy midőn az egész főváros ünnepi fényben úszik, épen a nemzeti színház az, mely nem bír a művészet erejében kitűnni, s csupán a megjelenő közönségtől kaphat pár órai ragyogást.”⁴

Január 31-én a császárné maga köré gyűjtötte az ország előkelő hölgyeinek egy részét a budai királyi palotában.

Erzsébet magyar ruhában volt, csakúgy, mint a meghívott hölgyek, akiket Sennyei Pálné mutatott be neki. A több mint nyolcvan hölgy mindegyikéhez intézett néhány nyájas szót, természetesen magyar nyelven. A leghosszabban gróf Andrassy Gyulánéval, Bohus-Szögyény Antóniával és báró Eötvös Józsefnével beszélgetett.⁵ Sissinek elsőprő sikere volt Magyarországon, ami a császári pár itt tartózkodása idején egyre fokozódott. A *Vasárnapi Újság* sem tudta kivonni magát a hatása alól: „Január 29-ke óta ismét a régi fény, öröm és vigadás lakik ős Buda várában. Mintha a történelem régmúlt eseményeit látnók megújulni, ismét fejedelmi udvar pompáján és ragyogásán gyönyörködik szemünk. Az uralkodó a nemzet

Tarnóczai Géza: 150 éve történt. A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

iránt ismételve kifejezett bizalmának egy újabb, nagyszerű jelét adta, midőn ígérete szerint felséges hitvesét, bájdús királynénkat is magával hozta hű nemzete körébe. Hogy mily riadó lelkesedéssel fogadta a főváros népe a bevonulásnál a fejedelmi párt, lapunk mult számában körülményesen följegyeztük. Azóta nem mulik el nap és óra, hogy a felséges Asszony itt mulatásának varázshatásáról új meg új híreket ne halljunk és olvassunk. S mind az, a mi köztudomásra jut, a gyöngéd nőiség, angyali jóság és báj, szellemi fensőség s a magyar nemzet iránti őszinte rokonszenv ellenállhatlan, magával ragadó nyilatkozványa. Felséges Asszonyunk ígésző megjelenése mindenütt oly varázshatalommal bír, mely minden szívet önkénytelenül is magához vonz és meghódít.”⁶

Az uralkodópár magyarországi látogatásának csúcspontját – Erzsébetnek köszönhetően – az jelentette, amikor február 1-én délben az országgyűlés mindkét házának tisztelgő küldöttségét fogadták. „A jelenvoltak tanúsága szerint a leglelkesítőbb és történelmileg nevezetessé vált, megható jelenet volt, midőn a Felséges Asszony az országgyűlés üdvözlő és hódoló küldöttségét fogadta a budai királyi palotában. Az elfogadási teremben a trón mellett állva fogadta a küldöttséget a királyné. A bájos alakban a királyi méltóság a női kellemmel csodálatra méltó öszhangban egyesült. – Kezében egy iratot tartott ugyan, de nem olvasta, hanem emlékezetből mondá el beszédét a legzengzetesebb magyar nyelven, melyet néhány év óta a legnagyobb kedvteléssel tanulmányoz.”⁷ Erzsébet szájából többek között a következő szavak hangzottak el: „Az országos főrendek és képviselők szíves megemlékezését, mint őszinte ragaszkodásuk becses jelenségét nagy örömmel fogadom. Vigyék meg érte küldőiknek lelke mélyéről áradó köszönetemet, és biztosítsák őket az egész magyar hazával közös változatlan vonzalmamról.”⁸ Innentől idézzük ismét a Vasárnapi Újságot: „Megható hangon mondá el különösen beszéde azon végszakaszát, melyben áldást kívánt a Mindenhatótól a nemzet képviselőinek nagyfontosságú legújabb működésére. A királyné összetett kézzel mondott imát népe jóllétéért! A jelenet magasztossága ellenállhatlan

Tarnóczai Géza: 150 éve történt. A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

erővel ragadta magával a jelenlevők sziveit s egynémely szemben az elragadtatás örömkönyűje csillogott. A küldöttség egyes tagjai csak nehezen váltak meg azon helytől, hol e magasztos jelenetnek boldog tanui lehettek.”⁹

A magyar beszéd udvarképessé válása sokakat töltött el örömmel. Akik így éreztek, azok azt is pontosan tudták, hogy mindez jelentős részben a császárné érdeme, és ennek hangot is adtak a sajtóban és a közéletben egyaránt. „A magyar nyelv fényes és meglepő új diadala volt az a beszéd, melyet a királyné Ő Felsége válaszul mondott a magyar országgyűlés tisztelegő küldöttsége előtt. Pest városában máig sem teltek be a tiszta kiejtésnek s a beszéd valóban művészi előadásának dicséretével; mert legnagyobb művészet a kifejezés őszintesége és bensősége. Már pedig Ő Felsége egész előadásában a legnagyobb bensőséggel a legtermészetesebb báj egyesült, hogy a jelenvoltakat ellenállhatlanul kitérő lelkesedésre ragadja. [...] A magyar nyelv diadala az, hogy Budán egészen, s némileg Bécsben is az udvari társalgás nyelve lőn, s e részben a fő érdem császárné Ő Felségéé. Ez társadalmi tekintetben oly nagy és fontos nyereség, a minővel nyelvünk régóta nem dicsekedhetik, s a minőt csak egy nő, egy magas állásu pártfogónő adhatott meg, kinek lelkesítő példaadásában a hatalom, fény és báj egyesül. A város tele van hírekkel azon társas körökről, melyek Budán a királyi lakban tartatnak, melyekben a magyar nyelv a társalgás nyelve, s azóta az ország viszhangozza a császári pár ily fellépésének magasztalását. [...] Ő Felségeik a fővárosi közintézetek között már ismételt ízben szerencsétlítették legmagasb látogatásaikkal a nemzeti színházat s látható érdekeltséggel néztek és hallgattak végig néhány színi előadást. Ezen részvét és érdekeltség a magyar irodalom, nyelv és művészet iránt a legmélyebb hálára és tiszteletre kötelez minden magyar embert a felséges uralkodó pár irányában. Ez örökké fényes betűkkel lesz följegyezve a sok keserű napot látott magyar nemzet történetének lapjain, mint valószínűleg első szép hajnala azon boldogabb jövőnek, mely álmainknak, reményeinknek soha el nem múló tárgya.”¹⁰

Erzsébet természetesen érezte a felé megnyilvánuló szeretetet, csodálatot és lelkesedést, aminek a magyarok számos tanújelét adták. A merev bécsi udvari élet után tetszett neki a magyar arisztokrácia felszabadult, fesztelen viselkedése, az emberek őszinte rajongása. És amit nem volt képes kiállni Bécsben, azt elviselte Pest-Budán: minden reprezentációs kötelezettségének eleget tett, csak egyszer kellett nyolc napra minden szereplést lemondania, mert megbetegedett – ismét köhögési rohamai támadtak és olykor sírógörcsöt kapott. A rengeteg kötelezettség persze itt is fárasztotta, de azért ebben a közegben, ahol nem kritizálták, hanem szívből ünnepezték, szívesebben tett ezeknek eleget. Kislányának, Gizellának írt leveleiben panaszkodott is néhányszor: „Itt sok a dolgom. A gyakori vetkőzést és öltözködést unalmasnak találom, nagyon fárasztó volt a hölgyecské, a hosszas állás és beszéd.”¹¹ Egy másik alkalommal ezt írta: „Most le kell zárnom a levelet, mert ideje elkezdenem az öltözködést erre a polgári bálra, amely csupa kínszenvedés lesz.”¹² Az említett polgári bálra a Vigadóban került sor, és a Vasárnapi Újság a következőképpen számolt be róla: „Este már 8 óra előtt pompás fogatok hosszú sora szállította a vigadóba a diszes vendégkoszorút, s midőn Császárné Ő Felsége férjével a terembe lépett, négyezer ajakról feldördülő „éljen” hangzott üdvözetül. Császárné Ő Felsége egyszerűen, polgáriasan volt öltözve, mintegy bebizonyítandó, hogy ő mint az első polgárné nem a tulságos fényezésben látja a polgári erényeket. Fehér ruhája zöld leveles piros rózsákkal volt diszítve. Volt azonban öltözéke egyszerűségében is olyasmi, a mi királyi fenségét fennen hirdette. Gyöngyből készült fejdísz s gazdag hajzatának szintén drága gyöngyökkel ősmagyarosan körülfont s nyakba omló hajhullámai utánozhatatlan bájít kölcsönzének a nyájasságtól átszellemült arcznak. A

Tarnóczai Géza: 150 éve történt. A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

fejedelem huszárezredesi öltönyt viselt. Kilencz óra után jelent meg a fejedelmi pár s a mennyezet alatt helyet foglaltak, s néhány percz mulva körsétát tettek a termekben. Ott mulatásuk rövid, alig egy negyedóráig tartó volt, de a fejedelemasszony nyájassága e rövid időt feledhetlen emléküvé tette mindazok előtt, kik őt láthatták.”¹³

Erzsébet népszerűsége kétségkívül az egekbe szökött, az utazás sikerét azonban a császár kéréletlensége kétségbe vonta. Ferenc József ódzkodott a 48-as törvények visszaállításától és a felelős minisztérium bevezetésének gondolatától. Amikor február elsején, az országgyűlés küldöttségével tárgyalva mindezt a magyarok értésére adta, szavai hűvös fogadtatásra találtak. A császár álláspontja egyrészt személyiségéből, neveltetéséből fakadt, másrészt a Magyarországnak teendő politikai engedményekkel Ausztriában és magában az udvarban sokan nem értettek egyet. A sajtó viszonyaiban való változást az ötvenes évekhez képest hűen érzékelteti, hogy egyes sajtóorgánumokban megjelenhetett az uralkodói látogatás sikerével kapcsolatos kétkedésnek hangot adó írás is. Ilyen volt például a Magyarország és a Nagy Világ alábbi cikke: „Minthogy jó szerencsénk a politikától távortart, - természetes, hogy ez izgalmaktól és nyugtalanságoktól is mentek vagyunk s ha nem is egykedvűen, de azon objectiv nyugalommal tekintjük az eseményeket s fogadjuk a szerte hangzó beszédeket, sőt tényeket, mely a válság nehéz órájában legczélszerűbb és legjobb tájékoztató. Mikor utaznak el a Fölségek? kérdi kíváncsian az egyik. Mi e császári út eredménye? feleli elborult vagy tépelődő arczczal a másik. [...] Mi nem félünk a jövőtől, a magyar nemzet jövőjétől. A kevély tölgy, melyet nyolczszáz év zivatarai megtéptek, de el nem törtek, állni fog ezentul is, s előbb-utóbb, de bizonyára be fog következni az idő, mikoron terebélyes ágai teljes pompával fognak zöldelni s árnyat és védelmet nyujtani mindazoknak, kik alája menekülnek. A Fölséges pár legmagasb látogatását sem véljük elveszettnek. A királynak alkalmá volt százszor és százfélékép alattvalói ragaszkodásunkat és hűségünket látni és – megszeretni, s bármily esélyei leendnek is ez országgyűlésnek, a végeredmény – szent hitünk! – mégis a koronázás jogszentítő ünnepélye léssen.”¹⁴ A Magyarország és a Nagy Világ reményei nem váltak azonnal valóra. A császári pár 1866. március 5-én hagyta el a magyar fővárost (Erzsébet a pályaudvaron a következő szavakkal búcsúzott: „Remélem, hogy nemsokára újra visszatérhetek az én szeretett Magyarországhoz.”¹⁵).

1866 nyarára Ferenc József és a magyarok tárgyalásai megrekedtek – valaminek történnie kellett, ami kimozdíthatta a holtpontról az eseményeket. Történt. A német egységért vívott háborúban Ausztria megsemmisítő vereséget szenvedett a poroszoktól. Ezután az osztrák császár csak úgy tarthatta meg birodalma nagyhatalmi állását, hogy kiegyezett a magyarokkal.

JEGYZETEK

¹ *Fővárosi Lapok* (1866) 3. évf. 90.

² *Hazánk s a Külföld* (1866) 2. évf. 77–78.

³ *Fővárosi Lapok* (1866) 3. évf., 98–99.

⁴ *Hazánk s a Külföld* (1866) 2. évf., 79.

⁵ BELLAAGH Aladár (1917): Ferencz József Magyarországon. Itt tartózkodásai a koronázás előtt. *Budapesti Szemle* 61. évf. 169. köt. 481. sz. 36.

⁶ *Vasárnapi Újság*, 13. évf. 6. sz. 1866. február 11. 61.

⁷ Uo.

⁸ HAMANN, Brigitte (2012): *Erzsébet királyné*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 228–229.

Tarnóczai Géza: 150 éve történt. A császári pár magyarországi látogatása 1866-ban – a korabeli sajtó tükrében

⁹ *Vasárnapi Újság*, 13. évf. 6. sz. 1866. február 11. 61.

¹⁰ Uo. 61–62.

¹¹ CORTI, Egon Cäsar Gróf (1989): *Erzsébet*. Szépirodalmi, Budapest, 118.

¹² CARS, Jean des (2001): *Sisi avagy a végzet*. Magyar Könyvklub, Budapest, 191.

¹³ *Vasárnapi Újság*, 13. évf. 6. sz. 1866. február 11. 67.

¹⁴ *Magyarország és a Nagy Világ (1866)* 2. évf. 139.

¹⁵ CORTI (1989) 119.